

ԳՐԱԿԱՆ

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

Մեծ գոհունակութեամբ կը ներկայացնենք զարձեալ հասուած մը մեծամեծ գրագէտ-հմուտաց Ծ. Օսականի ՀԱՍԱՊԱՏԿԵՐ ԱՐՔԻՄԱՍԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ Ե. Հատարեմ — Ա. Արփիարեան՝ երգիծողը — ուր հաճաւորը հմուտացը բոլորովին ճարձեալ մը կը դիպէ Ա. Արփիարեանի տաղանդին յատկանշական այս երեսը:

ԽՄԲ.

ԵՐԳԻՆԵՐ

Երբեմն մարդեր կը նուաճեն իրենց տաղանդը, անկէ ստանալու զինով ներգոյշակ ամբողջ ուժը, բարիքը: Լեւոն Բաշալեան, Յակոբ Պարոնեան, Դանիէլ Վարուժան, Միսաք Մեծարեանց, Պետրոս Դուրեան տուին լիութիւնը իրենց քանքարին: Երկարող կամ վաղադրաւ կեանք մը բան չփոխեց արդիւնքէն:

Ուրիշնե՛ր որոնք կը նուաճուին իրենց տաղանդէն: Ըսել կ'ուզեմ՝ անհետատես լայնութեամբ մը կը վարուին անոր հետ, զայն չծնով բազմադիմի փառասիրութեանց գոհացումին: Եղիան շքեղ օրինակ մը այդ անառակ որդիներէն: Արփիարեան՝ ուրիշ մը: Քամահանճոյք, իրերու պահաճիւ, խառնուածք: Ինչ զիտնամ, Ինչո՞ւ Արփիարեանի ուժերուն լաւագոյն տակոյցը յատկացաւ անոր պիտի ըլլար ամենէն ապերախտ վաստակին — հրապարակախօսութեան — և այնքան քիչ բաժին մը պիտի առնէին ատոնցմէ բուն իսկ ստեղծագործական սեռերը: Քիչ անգամ մեր գրականութիւնը, վէպի կալուածին մէջ, պիտի ուղղուէն այնքան ընտիր, անփոխարինելի աստուծո-նութիւններ որոնք Արփիարեանի վիպակները կը խորհրդաւորեն իրենց չհասուած մասովը: Ու, գոքախոսութիւն մը դարձեալ, երգիծանքին համար որ այլապէս հզօր սեռ մըն է բոլոր գրականութեանց մէջ:

Կը յայտարարեմ անմիջապէս որ Պարոնեանէն յետոյ անիկա ամենէն օժտուած հեղինակն է մեր հին ու նոր գրականութեանց: Զուռնի անուշտ Աղիարեանապոսեցի կատակերգակին ճշմարիտ հանճարը որ կէս դարու մահը արհամարհեց արդէն ու հետըզ-

հետէ պիտի մեծնայ, իրական իր պատուանդանին վրայ իր փառքը միանգամ ընդ միշտ կոթողելու: Բայց գերազանց է միւսներէն, ժամանակակիցներ ասոնք — Օսեան, Թլկաթիւնցի, Առանձար ևայլն:

Դիւրին է Պարոնեանը վերածել քանի մը խոշոր կողմերու, թիւով քիչ բայց բաւական պարզ, որոնց իրագործուած կ'ընդգրկէ անոր ամբողջ գործին իմաստը: Դա՝ զիտեղք իրենց Մոլիէրին հանճարը ճշգրտելու ատեն կը գործածեն *peuple* բառը: Տարազը աւելի քան հարազատ է Պարոնեանին համար: Ժողովուրդ յղացքին մէջ կայ անշուշտ այն առողջ, հաստ, թաւ ծիծաղը որ մարդոց որդիներուն ստուար զանգուածը կը շահագործուէ, շատ մօտիկը կենալուն՝ իրենց ամենէն պարզ, ամենէն բնական անորոշակներուն: Գրական վայելքներէն ամենէն զիւրումատուցը ամբոխեւրուն՝ խնդալն է մարդոց վրայ: Ու Պարոնեան ուրիշ բան չըբաւ: Ուղղուած ըլլալով մեր ժողովուրդին գրեթէ բոլոր խաւերուն, ինքզինքը բաշխեց լայն, զճառական գեղու-մով մը: Արփիարեան իր գործն է որ քանի մը փոքր թիւումնեցի գուրու, կը ներկայա-նայ արեւմտահայ գրականութեան ամենէն համադրական փառքը ու մեր ժողովուրդին (արեւմտահայ զանգուածին) մեծագոյն հանդիսարանը: Ինչ որ պարտքն էր ընել մեր վէպին, Պարոնեան յաջողեցաւ իրագործել: Իր գիրքերուն մէջ մթերքը կայ ոչ միայն զէմքերու, ամէն կարգէ ու երանգով, այլ հսկայ տախտակներ ու ըստման մեր բարքերէն: Զայն ուշի ուշով կարդալը համապատասխան է մեր նորագոյն պատմութիւնը վերծանելու օգտուէտ աշխատանքին: Կը հետեի այս կարճ տողերէն թէ որքան բարձր կը մնայ անիկա իբր կամք ու տաղանդ, զի մարդոց արժանիքը իրենց իրացումներով է պայմանաւոր: Ու Լեւոնքը կը հպատակի բունաւորներուն, Յիսուսի օրերէն: Զէ՞ որ Գալիլիացի Վարդապետն անգամ երկինքի արքայութիւնը կը խոստանայ բռնիմեղու, յափշտակողներուն (Բեռնէք յափշտակին զարքայութիւն երկնից):

Իբր ընդարձակութիւն, խորութիւն, Արփիարեանի տաղանդը քիչ աստիճանով մը կը տարբերի Պարոնեանէն (կան երակներ իր մօտ որոնք աւելի թանկ արդիւնք-

ներ տուին և որոնք պակասած են Պարոն-
եանի): Բայց մարդոց տալանդը չէ որ գոր-
ծերը կը նուանէ: Ըսի՛ք ի՛նչ վերը՝ ով է որ
կը յաղթէ: Այդ պարունակէն դիտուած՝
Արքիարեանի գործը կը մնայ փոքր, հաս-
ուածական, անշուտ իր մայր վաստակէն:
Անշուշտ զանազանութիւն մը յաւելում մըն
է միշտ: Բայց պէտք չէ մոռնալ պատգամը:
Ով որ կը մամրե, մամր կը բաղի: Արքիարե-
անի մէջ քանակի պարզ հարց մը չէ սա
վերապահումովու զսպանակը: Գերազանցա-
պէս ժողովուրդ հրապարակագիրը իր ժա-
մանակէն բազմաթիւ մարդեր սեւեռեց իր
շրջառէ Կեանքներուն շրջանակովը: Եւ որով-
հետեւ, ըստ ստեղծութեան, կեանքը աւելի
հարապառու ու խոր է միշտ իր ընդօրինա-
կութեան (*), այսինքն արուեստին մէջ,
գծուար չէ խորհիլ այն փարթամ կարաւա-
ւին որ իր նուէրը պիտի ըլլար մեղի, իրմէ
վերջնորուն, քանի որ արուած նմոյշները
այն քան բարեբաւու փրկումներ են: Մի կար-
ծէք թէ կը չեղիմ, հեղինակէ մը տեսնել
ուզելու՝ իր չտուածները: Դուրեանէ մը
չգրուած քերթուածներ անոր տաղանդը
չեն վիրաւորեր: Բայց երգիւնները զանգ-
ուածն է կը տեսնի ու զանգուածը կ'աղաղտէ:
Յետոյ, միայն հնարանութիւնը չէ որ իրեն
կը վերապահէ ազանութիւնը՝ ակոյայէ մը,
ոսկորէ մը վերակազմելու ամբողջութիւն-

ներ: Մեր գրականութեան պատմութիւնը
ածականներու բաշխում մը չէ, ոչ ալ գո-
վեստի, պարսաւի փոփոխակի ընթերցում
մը: Անիկա գերազոյն շտեմարանն է մեր
բարեբուն, մեր ամենէն մնայուն ու ան-
կորուստ տարրերուն: Ահա թէ ինչու պա-
կաս, թերաւարտ գործերուն շուրջը իմ հե-
տաքըքութիւնը կը սիրէ ծուլանալ, ու
տեսնել փորձել տրուածնէ՛ն լուսածը:

Արքիարեանի հեգնական զգայաբանը
(իրական է ասիկա որքան քնարականը, որդ-
բերդականը, անկախաբար խառնուած մի-
ջին կաղապարումէն) իմացական է շեշտ
կերպով, չըսելու համար իմացապաշտ (Պէթ-
նար Շո): Իր վիպակներուն մէջ անիկա գոր-
ծածած է այդ զգայաբանքին հաստ հե-
ղումները, ժողովրդային խորժանքը, ա-
ռանց յաւակնութեան, խռոշոր աղի կտոր-
ներու նման նետելով զանոնք անծերուն
բարբառին, մասածումներուն, երբեմն ապ-
րուածներուն վրայ: Բոլոր վիպակներուն մէջ
օխալով թրանքորէն չաղախուած է այդ
տարով: Եւ կը խօսին այդ մարդերը,
վստահ եղէք թէ կը հեգնեն: Խնդացնելու
համար գիշերու՛մ: — Ձեմ կարծեր: Տեղա-
կան զոյնի մտահոգութիւն: — Կարելի է:
Իր ծաղրին այս խոյրը, ժողովուրդ մօտը,
գծախառնարը նիւրա իբր քանակ, թերեւ
հրապարակագրական խուլ ձգտումներու կը
սպասարկէ իր մօտ: Իրմէն քմայք մը, յի-

(*) Առանց մօլորելու տեսական փառասումին
բաւիշներէն ներս, կը բաւականա՛մբ քանի մը
գործեր յիշելով որոնք կ'ապացուցանեն վարկա-
ծին տարողութիւնը: Մեր օրերուն, ալ իրակա-
նութեան հաստատարիմ ամփոփումը, ուրքան կա-
տարեալ միջոցներու կը վստահուի, — թերթի,
պատական արխիւ, նկարներ, թանգարաններ,
պաշտօնական պատմութիւն, մեքենայ, թուելու
համար կարգառուները միայն — շրջանի մը
կեանքին լրիւ պարագրիւմը կարելի է արուես-
տի գործերով, ըսել կ'ուզեմ՝ այդ իրականութե-
նէն մեկնած բայց անոնց կարելի երեսները եր-
կարող, խորացնող, բայց կողմով մը զանոնք
զանցող, կարճ՝ զանոնք չեղող քանեքով որոնց
կուտանք շատ մը անաւներ — գիրք, մելոտի,
նկար, հարստապետական ժայթքեր եւայլն: Ար-
քիան բոլոր պատմութեան մեծփոր հաստները
պիտի չկրնան փոխարինել Մարգիտյան Կասա-
կեղծութիւն (Պալլադի գործերուն ընդհանուր
սիրտը)՝ անուշաբաժ անպակաս աշխարհը
որ, անշուշտ իրեւ ձեւ ու գիծ չափփօքը կը մնայ
բուն իսկ կեանքին dimensionներէ, բայց մեղի
կարելիութիւն կուտայ արքայ կարեւոր մը (rac-
coursi) մէջէն սեւեռեալ շրջանը աւելի քան կա-

տարեալ: Նոյնն է պարագան Տիքընդի վէպին
ուր կէս զարու Անգլիա մը կը պտուի, աւելի
դիրեւ տեսանելի, սեւեռելի, որքան չէ անիկա
պաշտօնական պատմութեան համայնադիտարան-
ներուն մէջը, զանգուածեղ հաստերն բայց ա-
րոնց պակաս է գրադէտին փոխակերպող ուժով:
Ու վերջացնելու համար, կը յիշեմ Տատտիսե-
քին որուն իւրաքանչիւր վէպը պարագրիւմն է
մէկէ աւելի աշխարհներու, նման ըլլալու համար
ոչաւ կայսրութեան: Ո՛րք հանդիպելի՛ այն հե-
րասները որոնք անոր գիրքերուն մէջ կեանքը
այգքան վերէն կը ձեւեն, զայն իրենց արմուկ-
ներուն հեցնելու համար տառապելով ու կոր-
ծանելով: Իրականութիւնը քերթիկ մըն է պատ-
մութեան էջերուն, բայց ասիկա անաւոր աշ-
խարհ մը կը զառնայ Les Possédées վէպին մէջ
(Տասայիւսի): Նոյնն է պարագան մեր Ռաֆֆիին
համար որուն բովանդակը գծախառնարը կ'ա-
ղաղէ զանցնելու համար տառապելով ու կոր-
ծալէն իրականութիւնները, կայծերը, առանց բովան-
դիւմի, գրքը մըն է ոչ միայն դուր իրականու-
թենէն, այլ որ մը կարելի իրականութեան մը
տախտակը: Ու կեանքը չնկրքեց այս վարկածը:

չատակ մը, մտածում մը, դէպքեր մը յեղումը կարգաւ կը նշանակէ քանի մը տեղ զովանաւ, հանգչել, օտակ թիթե մը խնդալ ամենէն քիչ, այն անսպասելի կսմթնեւորով որոնք հանգարտ թռչող մեղունները կը յիշեցնեն: Դարձեալ, իր ծաղրին այս մասին համար անիկա առանձին յարգարում չունի ու ասիկա՝ կերպ մըն է իր մօտ: Ոչ մէկ վրպակ չէ գրուած միայն ու միայն խնդացնելու համար: Այս կողովով անիկա հակոտնեան է Պարոնեանին որ կեանքեր պատմեց՝ հեզնած ըլլալու հաճոյքին համար: Անտեղի չէ իր անունին հետ, ու մարդին վրայ, յիշել Ֆրանսացի Ալֆոնս Ծոտէն որ մեր իրապաշտներէն ուսանց նախասիրութիւնը եղաւ:

Նուրբ, իմացապաշտ երանգով իր հեղութիւնը կը կազմէ իր երգիծանքին հիմնակապ տարրը: Ո՞ր հրաշքին միջամտութեամբ Արփիարեան պիտի սպասի Պարոնեանին ձգողութենէն, լքելու համար հաստ ու արծակ, կուշտ ու կշտացնող քաշքըշուքը որուն համար հոգի կուտայ զինքը կարգացող ժողովուրդը, և փորձելու՝ եւրոպական սրամտութեան վրայ ձեւաւորուած փոքր, չափ՝ բայց ոչ արիւնոզ, խածան բայց թ թունակից իր պատկերները որոնց նմանը չունինք իրմէ առաջ (Պարոնեան կեանքեր պատմեց, զոհ չզգալով իր հանճարը դրուագին, պատկերին անձուկ շրջանակին մէջ): Զուներք Արփիարեանէն յետոյ, դարձեալ, մարդեր որոնք խայթել գիտնային իր մեղմութեամբը ու խելքովը: Թլկատինքին մտայնութիւններու խորը կըծկրտած, ծփուն ու ճկուն բայց զնէ զարնուած *humour* մը երբեմն կը զնէ իր տողերուն մէջ, բնորոշ վիտարեք քաղքենի, խոր, իր ըրածին գիտակ հեզնանքէն որով թաթիւտած են Արփիարեանի պատարիկները, գրուած՝ միայն ու միայն այդ հեզնանքին սիրոյն: Պարթեանի աքիբը մախանքէ, ննդութենէ, չարութենէ կը բխի մարդութեան ու հակակց ուժին՝ մեղ չի նուաճեր, այլ կը զարհուրեցնէ: Սխալ չէ հասարակաց դատաստանը այդ անգութ պարտաւէն, զոր կը գաւառի անիրաւ ու սպաննող:

Ծագած է մանաւանդ Պոլիսը:

— Անոր ազնուաշուքները, իրենց դիւքերուն ու վարկին վրայ ամրակառոյց բայց

զողանար, որոնք դրամը, պաշտօնը, ազգը ու ասոր սէրը զարմանալի մասնագիտութեամբ մը հաշտ կը պահեն ժամանակին դժնդակ փորձին: Սեփեալ Գերդաթաւը նոյն մը չէ միայն այդ բարձրորոտ ու բարձրորակ ծաղրէն, այլ բարձրեւ մանրակարգ զոհար մը: Ամէն անգամ, որ իր գրելը կը հանդիպի այդ աշուքով մարդոց շուքերուն, բնագագաթ կը գտնէ տարօրինակ սրութիւն, կենդանութիւն ու թափ: Իր բոլոր վրպակներուն մէջ անիկա պատեհութիւնը շահագործած է այդ դատակարարի պատկերը օփացնելու, ինչպէս կ'ըսեն զաղիացիք, տեսանելի ընծայելու համար թեւութիւններու և աստեղծու ցանցը որ մեր միտերուն տակը կը փռուի, ծածկուած բարակ խաւով մը: Հասնիլ այդ մարդոց թաքուն իրականութեան, անասելի, հսկայ քանի մը մեղքերուն պարագրկումին, ճշդեղ անոնց վրայով մեր մէջ գրամին դերը, փառքին շուքը, յաւակնութեանց ու տաղանդներուն նանրանքը, — ծրագիրներ են որոնք չիրագործուեցան: Աշխարհիկ թէ Ֆրանսական կարգէն իր ուրուագրումները այսօր դուր կուգան մեզի բայց չեն նուաճեր ինչպէս է պարագան Պարոնեանի սեւեռութիւններուն համար:

— Հեցումեցներ, ինքնիկեցներ կատարելութեան հասնող մանգանկարներու վրայ: Հոս գերագանց է Պարոնեանէն որուն Մեծապաշտ Մարգարէնը ծաղրանկարային իր զանցումներովը կը վրիպի գուցէ իր իսկ մտադրութենէն: Մեծապատիւ մուրացականութիւնը յաւիտենական է ոչ թէ գժաբախ այդ մարդոց թափօրովը այլ աւելի ջոջերուն, անոնց որոնք Պարթեանին նման զայն նուիրագործեցին ու վաւերական իրենց տաղանդը շանթարգելի նման գործածեցին իրենց բարոյական ըմբռնողութիւնը ըսել կ'ուզեմ՝ ասոր միակտուր ժխտումը պաշտպանելու: Յիմար բանաստեղծ մը չէ միայն ան՝ որուն վրայ սեւեռութեան փորձուիլ, այլ մեր օրերու ընտրանիին ստուար տոկոսը: Արփիարեանի սեւեռութեանը թէև կարճ բայց անմոռանալի մանրանկարներու կը վերածեն նոր իրականութեան հերոսները, առաւելագէտ կովկասէն, իրենց համալսարանականի կամ թերաւարտի ամբողջ յոխորտանքը կրելով թանկ մուշտակներու նման ու դատելով օտակահայերը *toupet*՝

մը, որուն ամպարագիծ նանրութիւնը չէ շիւթած իր ուժէն մինչև այսօր: Դեռ մեր գտնութիւններուն մէջ անոնք են թերթերու գետերը, խօսքի սասկանները, կազմակերպութեանց քուլմները: Ենթադրեալ մինչև փամբոմնին ու մինչև աւելի նոր լուսփողկոմի ներկայացուցիչները պատկերը չէ փոխուած: Արփիարեան երեսուն տարի ընդհատաբար կնից այդ մարդերը երբեմն անմոռանալի շքեղութեամբ: Պոլիս այցելող այդ ինտելիգէնտները իրենց ծիծաղելին կը կրեն վայելութեամբ մը որ չէ մաշած վստիքի ներշնչած է Առանձնարին իր գեղեցիկ գրողներէն մէկը: Իր Բէշտալ-նիւրը, անոնց Փետրուար 30ը լաւագոյն կերպով մը կը պատկերեն տիպարներ որոնք սանկ քառուսն մը տարի մեր հրապարակը չափեցին, չափը փեցին իրենց կոնֆէրանսներուն երկվարները կաղն ի կաղ քշելէն:

Հոգնոսները, էֆէնտիները, անագանի եկեղեցականները, զայն, թիթե ծանականքով մը ուր պակսէին Օտեանին այլուրութիւնը իր պատմածէն, Պարթևեանին մասնաքը, Պարոնեանին ծանրութիւնը և որ սկիզբ մը պիտի ըլլար Օտեանին տաղանդը հոռուաբող:

Այս հաստատումներէն յետոյ գոժուար է սակայն ճիշդ նկարագիրը հանել Արփիարեանին ծաղրին, ինչպէս գոժուար է նման շախատանք մը Արփիարեանին համար ամէն սեռին մէջ որոնք փորձուցան իրմէ: Այս գոժուարութիւնը ծնունդ է այն անկատարելութեան, լրումին չհասած արդիւնքներուն որոնք իր գործերը կ'ընեն գործողին կեանքին նման անկախուն ու կէս ճամբան մնացած: Ասկէ զատ, թերեւս ծնունդ իր իսկ տաղանդին նկարագրին որ կերպարանափոխող է քան կառուցանող: Ուր որ երեսն է մայս մարդուն գրիչը, հոն բան մը փոխուած է անպայման: Քանզի, շինե՞լ, Բառեր են: Մարդոց ուժերը քիչ անգամ կը նուաճեն կրկնեան գործունէութիւններ: Ուժանք պիտի կործանեն: Ուրիշներ պիտի շինեն: Այսպէս կը քալէ կեանքը: Շատ սպասել պիտի նշանակէր Արփիարեանին պահանջել իրմէ դարազուրկ սկսող արմատականութիւն մը: Իր ծաղրը, միւս տուրքերուն քով, լրացուցիչ մնէ է, իր զաղափարներուն պաշտպանութեանը լայնորէն սպասարկու: Պարտեանին համար երգիծանքը գոյութեան հարց մըն է, իր իմացական protoplasma, գէշ բառ մը գործածելով, Օտեանին համար նուրբ անանձնա-

ցում մը, փախուստ մը իրականութենէ, հայեցողական կեցումք մը զոր գիտակցորէն որդեգրած է եւրոպական մտքին հետ իր երկար, դառնադիւ շփոններուն իրբևանդարդած: Օտեան չէր իսկ անցուցած մտքէն իր ծաղրին մէջ դնել ինչ որ հասարակ տեղիք է այսօր. — բարոյացնել, բարուցել, նշարակել՝ բուժելու համար: Այս վերջին մտապատկերը լրջութեամբ իրը ըրած է սակայն Արփիար Արփիարեան որուն պատառիկներն իսկ պիտի ծառայեն իր ժողովուրդին: Փե՛լ. ինչու չէ, երբ ատիկա պիտի կանգնէ նոր շէնքը: Մեր եկեղեցիին, աւելի ճիշդ՝ եկեղեցականներուն վրայ իր յարձակողական կեցումքը Գ. Արծրունիի աշկերտութիւն մը չի մատներ միայն, այլ և իր խնամքնէն իր տիրական փաստերէն մէկը: Ետոյ, օրագիրը գրականութեան մը ամենէն առաքինի ձեւն է իր գասակարգէն մարդոց: Աւելին: Գործծնութեան սերունդները անխուսափելի կերպով անտառի եղած են հայեցողական կառուցումներուն: Երբ Պարոնեան ինքզինքը պարտադրած է մեր հրապարակին — որ կը նշանակէ իր տաղանդին լրութիւնը գտած — մեր իմացական փոթորիկը հաղել կը սկսի: Այդ փոթորիկին ինչպէս ձիւռ մը վրայ նստող ու գայն վարելու յաւակնող սերունդին մէջ ոչ ոք Արփիարի վճռականութիւնը, անխորհուրդ յաւակնութիւնները, կործանումները պիտի համարձակէր տալ իր ազազուն մարմինին: Արփիարեան կրկնէ՛ր հերոսի մը պէս քայլք: Ու գործածեց ինչ գէնք որ ինկաւ իր զգործաւ ձեռքերուն հասողութեան: Ատոնցմէ մէկը երգիծանքն էր:

Իր արդիւնքը անարժան չէ իր տաղանդին ու ձգտումներուն: Կէս դար յետոյ զանոնք կարգաւոր արժանի կեցող շնորհք միայն ոճէն, նիւթէն չի գար, այլ անկէ որ բան մը փրկուած է անոնցմով: Մեր իրապաշտներուն բոլորին ալ պակասած է ծաղրը: Արփիարեան սերունդին զմազիծը կը ներդաշնէ, բերելով գրականութեան ամենէն մշտնջաւոր ու ամենէն գեղեցիկ սեռերէն մէկուն փայլը անոր վրայ: Մեր վէպը, բանաստեղծութիւնը, քննադատութիւնը, պատմութիւնը նորոգող այս շարժումը, իրապաշտութիւնը, չէր կրնար զուրկ ըլլալ ծաղրին փաստէն ալ: Արփիարեան դարձանեց պակասը: Ու ստիկա պըզտիկ փաստ մը չէ: